

Türkiye’de Milliyetçilik Düşüncesinin Farklı Versiyonları ve Kesişen Tarafları

Fahri YETİM*

Özet

Tarihsel özellikleri itibarıyla modern bir fenomen olan milliyetçiliğin, ülkeden ülkeye değişen tarafları olduğu gibi aynı ülke içinde de farklılık arz eden özellikleri bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında kendine özgü dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan Türk milliyetçiliği, süreç içerisinde farklılaşmakla birlikte bazı ortak özelliklerini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. İlk olarak Osmanlılık adıyla ortaya çıkan ve imparatorluğun geneline hitap ederek hedeflerini gerçekleştirmek isteyen bu düşünce, 20. yüzyıla gelindiğinde İslamcılık aşamasından geçerek Türkçülüğe ulaşmıştır. Bu dönemde sosyolojik ve kültürel özellikleri ağır basan, sonrasında bir takım siyasal açılımları olan milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu’nun sona ermesiyle birlikte yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde de başat bir rol oynamıştır. Modern dönemlerin temel tarihsel kategorisi içinde ulus/milli devletin harcıını oluşturan unsurlardan biri olan milliyetçiliğin Türkiye’deki serüveni incelemek, Türk milliyetçiliğinin yukarıda sözü edilen versiyonlarıyla birlikte kesişen taraflarının ortaya konulması, bu alandaki düşünsel zenginliğin fark edilmesine vesile olacaktır. Çalışma, bunu gerçekleştirmeye yönelik bir çaba niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Uluslaşma, Milliyetçi Düşünce, Türkiye

Abstract

Nationalism, which is a modern phenomenon in terms of its historical characteristics, has different aspects within the same country as well as different aspects from country to country. Turkish nationalism, which emerged in the second half of the 19th century under the influence of its own dynamics, has survived to the present day by preserving some common features, although it has differentiated in the process. This idea, which first emerged under the name of Ottomanism and wanted to achieve its goals by addressing the whole of the empire, reached Turkism passing the stage of Islamism in the 20th century. Nationalism, which had predominant sociological and cultural characteristics in this period and later had some political expansions, played a dominant role in the establishment of the new Turkish state after the end of the Ottoman Empire. Examining the adventure of nationalism in Turkey, which is one of the elements that make up the mortar of the nation/national state within the basic historical category of modern times, and revealing the intersections of Turkish nationalism with the above-mentioned versions will be instrumental in realizing the intellectual richness in this field. The study is an effort to realize this.

Keywords: Nation, Nationalism, Nationalization, Nationalist Thought, Turkey

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, fyetim@ogu.edu.tr, ORC ID: 0000- 0001-9921-3193

Giriş

Modern dönemler içinde tarihsel gelişim sürecini etkileyen en önemli dinamiklerden biri olan milliyetçilik, diyalektiği olan küreselleşmeye rağmen varlığını güçlü bir şekilde hissettirmeye devam etmektedir. Esas itibarıyla Vestfalya sistemi sonrası ortaya çıkmış olmakla birlikte yeniçağların yükselen sınıfı olan burjuvazinin kendisine pazar oluşturma ihtiyacı milliyetçiliğin çıkış noktası olarak görülmektedir. Aydınlanmanın etkisiyle devletleri oluşturan toplumlar arasında din farkının eski önemini kaybetmeye başlaması, seküler bir yapıya dayanan ulus bilinci ve onun klasik formu olan millet anlayışında yeni boyutların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda milliyetçilik, dinden sonra biz bilinci yaratan duygu olarak toplumsal kaynaşmayı sağlayıcı bir işleve sahip olmuştur. 18. yüzyılda başlayan devrim çağı olgusu içinde Fransız İhtilali’nin getirdiği evrensel değerler içinde yer alan milliyetçilik düşüncesi, hal-i hazırda klasik bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nde cemaatsel kompartümanlara dayanan millet sisteminin de aşınmasına ve daha sonra çözülmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında çözüm arayışları çerçevesinde Osmanlılık düşüncesi erken (proto) milliyetçilik şeklinde gündeme gelmiştir. Kökenleri II. Mahmud (1908-1838) dönemine kadar uzanan Osmanlılık, 19. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat aydınları tarafından sistemli bir düşünce durumuna getirilerek Kanun-ı Esasi’ye dahil edilmiştir. Kısaca Osmanlı Devleti’nin teb’ası arasında din, dil, ırk ve benzeri farklılıkları yok sayarak hepsini bir ve eşit sayan yurttaşlık temelli bir imparatorluk milliyetçiliği şeklinde görülebilecek olan Osmanlılık, nazari olarak 1918’e kadar devam etmişse de de facto Balkan Savaşlarından sonra önemini kaybetmiştir.

Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin önemli dinamiklerinden biri de 19. yüzyıl öncesinde imparatorluk toprakları kalmış olan dış Türklerin etkisidir. Bu anlamda Rusya ve Çin faktörü önem kazanmıştır. 18. yüzyıl sonlarında Rusya’nın Kırım’ı işgali bu yöndeki gelişmenin başlangıcı olmuştur. Gaspıralı İsmail Bey öncülüğündeki Kırım Türklerinin milli uyanışı modern ürk milliyetçiliğine ilham vermiştir. Aynı şekilde Orta Türkleri üzerinde Çin baskısı da benzer sonuçlar doğurmuştur. Yine bu dönemde Türkiye’de milliyetçiliğin bir başka dinamiği de 19. yüzyılın ikinci yarısında oryantalistlerin Şark Meselesi ekseninde geliştirdikleri Türkoloji araştırmaları olmuştur. Arthur Lumley, Arminius Wamberg, Joseph de Guignes gibi oryantalistlerin yaptıkları faaliyetler Türklük ve Türk dünyasına olan ilgiyi tetiklemiş, bunların yerli versiyonu olacak Mustafa Celalettin Paşa (Konsantin Borzecki), Süleyman Paşa, Bursalı Mehmet Tahir, Ali Suavi ve Ahmet

Vefik Paşa gibi isimlerin yaptıkları öncü çalışmalar Türklüğe dair ilk çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu dinamikler aynı zamanda milliyetçilikte Osmanlıcılıktan Türkcülüğe geçiş sürecini de hızlandırmıştır.

Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin, Batı örneğinden bir diğer farkı da; Batı tarihselliğinde uzunca bir geçmişi olan vatanseverlikle iç içe geçmiş olarak gündeme gelmesi ve zaman içinde vatanseverliğe el koymasındır. Bu açıdan bakıldığında Namık Kemal’in anayasacılık ve vatanseverlik temelli Osmanlı ideolojisini beraberce savunmuş olması tesadüf değildir. 19. yüzyıl Avrupa’sında olduğu gibi Osmanlı toplumlarında da milliyetçilik vatanseverliğe el koyarak etnik ve dil temelli yaklaşımların egemenliğini sağlamıştır.¹ Öte yandan milliyetçilik, Osmanlı Devleti gibi moderniteyi gecikmiş modernlik ekseninde yaşayan toplumlarda Batı ile arayı kapatmak gerekli motivasyonu sağlamanın bir aracı olmuştur. Bunun yanı sıra milliyetçilik Batı-dışı toplumlarda emperyalizme direnmeyi sağlayıcı bir işleve sahiptir.² Bu özelliklerinden hareketle milliyetçilik, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlıcılığı kristalize ederek Türkcülük, İslamcılık ve Batıcılık versiyonlarıyla ortaya çıkmasına neden olmuştur. İmparatorluk döneminin konjonktürel koşulları içinde genel olarak yukarıdaki örnekleriyle cereyan eden milliyetçilik, Milli Mücadele’nin ardından ulus devletin kurulmasıyla birlikte yeni dönemde büyük ölçüde Türk modernleşmesinin doğasından kaynaklanan sorunlar dolayısıyla yeni boyutlar kazanmıştır. Bu suretle Türkiye’de milliyetçiliğin daha farklı versiyonları oluşmuştur. Bunlar, sosyolojik milliyetçilik, etnik milliyetçilik, sanat, fikir ve kültür milliyetçiliği, ilim milliyetçiliği, medeniyet milliyetçiliği, mistik milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği şeklinde Türk milliyetçiliğinin alt dallarını oluştururlar.

Sosyolojik Milliyetçilik: (Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Erol Güngör)

Türk milliyetçiliği içinde kapsayıcı milliyetçilik kategorisi içinde değerlendirilebilecek olan sosyolojik milliyetçilik, Türkiye’de modern anlamda milliyetçiliğin kurucu ismi de olan Ziya Gökalp’in öncüsü olduğu milliyetçiliktir. Esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu için kurutuluş formülleri arasında düşünülen ve büyük ölçüde II. Meşrutiyet döneminde şekillenen bu milliyetçilik, Gökalp’in Batıdaki referansı olan Emil Durkheim’den esinlenerek geliştirdiği bir düşüncedir. Buna göre milliyetçilik, toplumun sosyolojik ve kültürel (harstik) değerlerini içine alan, buna dayanarak oluşturulan millet konseptini

¹ M. Şükrü Hanioglu, “Vatanseverlik Milliyetçilik midir?”, *Sabah*, 10 Mart 2013.

² Yıldız Akpolat, *Türkiye’de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*, Erzurum, 2008, s.157.

ifade eder. Bu anlayıştan hareket eden Gökalp, cemiyetlerin gelişim evrelerini aşiret, kavim, ümmet ve ulus şeklinde ele almıştır. Ulus ise maşeri vicdanı olan cemiyettir. İçtimai tesanüde sahip hakiki bir şahsiyet olan ulusta lisanıyla Türk'üm diyen ve kalbinde bu kanaati taşıyan herkes Türk'tür.³ Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan *Yeni Mecmua*'da, Turancılık, Türkmencilik ve Türkiyecilik milliyetçiliğini tartışmış ve Türkiyeciliğin uygulanabilirliğinden bahsetmiştir.⁴ 1923'te *Türkçülüğün Esasları*'nda milleti kültürel bir bütünlük olarak, milliyetçiliği ise Türk milletini yükseltmek olarak tarif etmiştir.⁵ Çağdaş Türk devletine ve onun vatandaşlarına (Hüseyinzade Ali Turan'dan naklen) batılı ve özü itibarıyla Türk ve İslami bir kimlik önermiştir. Milleti ırka dayandırmanın abes olduğunu belirten Gökalp, "ulus ne ırki, ne de kavmi, coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir... lisanca, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir"⁶ şeklinde tarif etmiştir.

Milliyetçiliğin asıl sorunu, modernliği kendi ulusal egemenlik projesiyle bağdaştırabilmesindedir. Bu sorun esas itibarıyla modernleşme yolunda Batıdan alınabileceklerle (maddi kültür: bilimsel ve teknolojik bilgiler), manevi kültür arasındaki dengenin kurulmasıdır. Gökalp bunu, "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" şeklinde bir eklektik formülle aşmayı denemiştir. Gökalp'in bu düşüncesi, din ile milliyet farklılığının iyiden iyiye hissedildiği bu dönemde imparatorluk için olmaktan ziyade yeni Türk devletinin ulus-devlet kurgusu içinde daha fazla etkili olmuştur. Yeni Türk devletinin en önemli kurucu belgelerinden olan Misak-ı Milli'de görülen bu türden milliyetçilik düşüncesi, ilerleyen dönemde Cumhuriyet Devrimi'nin temel vizyonuyla ilgili çelişen yanları dolayısıyla revize edilmiş ve daha sonra büyük ölçüde önemini kaybetmiştir. 1930'larda ise, yeni millet konsepti içinde Türk milletini oluşturan kriterler yeniden tanımlanmıştır.⁷

Bu ekol içinde yer alan erken dönem milliyetçilerden olan Mehmet İzzet ise "milliyet bir ülküdür; yani bizden kayıtsız şartsız, mutlak surette fedakârlık talep eden, itaat isteyen mukaddes bir gayedir"⁸ diyerek milliyetçiliği siyasi ve iktisadi sistem, coğrafi şartlar, kültür, dil,

³ Ziya Gökalp, *Makaleler C. III*, Ankara, 1977, s. 37.

⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 2003, s. 55.

⁵ A.g.e., s. 41.

⁶ A.g.e., s. 152-153.

⁷ Buna göre Türk milletinin oluşumunda etkili olan tarihi ve doğal olgular Atatürk tarafından şu şekilde belirlenmiştir: Siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihi yakınlık, ahlaki yakınlık. *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, (Der. A. Afet İnan) Ankara, 2000, s.32.

⁸ Mehmet İzzet, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, İstanbul, 1981, s. 9.

gelenek ve medeniyet boyutlarıyla birlikte değerlendirerek kapsamlı bir milliyetçilik perspektifi geliştirmiştir. Mehmet İzzet'in, milliyetçilik konusundaki görüşleri Ziya Gökalp'ten farklılık gösterir. Bu konuda Gökalp'in milletle ilgili gerekli gördüğü hususları birer alet olarak niteleyerek milliyetin bir mefkûre olduğunun altını çizer. Bu tür bir farklılığa rağmen Mehmet İzzet, Türk tefekkür tarihinde Gökalp'in takipçisi ve tamamlayıcısı gibi görünmüştür.

Sosyolojik milliyetçiliğin bir başka temsilcisi olarak görülebilecek diğer bir Türk aydını Erol Güngör'dür. Erol Güngör, modernleşmenin milliyetçilikle birlikte yürümesi, sosyal bilimin gelişmediği memleketlerde milliyetçiliğin imparatorluğu dağıttığı şeklindeki görüşlere katılmamıştır. "İmparatorluğun yıkılışı ile milliyetçilik hareketlerinin aynı zamana rastlaması bazıları tarafından hâlâ yanlış anlaşılmakta, milliyetçiliğin bize imparatorluğu kaybettiği zannedilmektedir. Milliyetçilik biz yıkmadı, sadece enkaz altında kalıp ezilmekten kurtardı."⁹ Erol Güngör'e göre milliyetçilik milli hakimiyet manasına geldiği için demokrasi de onun vazgeçilmez bir parçasıdır... Güngör, esasen milliyetçiliğin asıl gayesi memlekette halka dayanan bir rejim kurarak Türkiye'yi modern bir milli devlet haline getirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Erol Güngör, Türk milliyetçiliği içinde Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan geleneğini devam ettiren ve bu geleneği daha demokratik (sosyolojik bir duyarlılık içinde), İslam ve Osmanlı kültürüyle daha barışık bir şekilde muhafazakâr ve liberal renklerle kuran bir isimdir. Bir başka açıdan ise, Gökalp'in siyasi, şartlar sebebiyle vazgeçtiği *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* projesinin Osmanlı karşıtı kısımlarını temizleyerek günümüz şartlarına uyarlama çabası içinde olan bir Türk aydınıdır.¹¹ Hocası Mümtaz Turhan'dan daha radikal bir modernleşme taraftarı olan Erol Güngör, taraftarı olduğu hızlı sanayileşme sayesinde mecburi kültürü dayatan bürokrasinin gücünün kırılmasıyla oluşacak demokratik bir ortamda sosyal bilimlerin de yardımı ve desteğiyle daha sağlıklı bir Türk milli kültürünün yaratılabileceği düşüncesindedir.

Milliyetçilik konusunda bu ekol bir bütün olarak bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin milli kimliğini oluşturan sosyolojik gerçekliğin, Gökalp'in belirttiği, Turhan'ın ve Güngör'ün sosyal psikolog hassasiyetiyle işledikleri dil ve din unsuruna dayandığı görülmektedir.¹²

⁹ Aytekin Ersal, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, İstanbul, 2012, s. 390.

¹⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1993, s. 60-61.

¹¹ Murat Yılmaz, "Erol Güngör", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C.4, İstanbul, 2002, s.656-657.

¹² Aytekin Ersal, "Türk Milli Kimliği'ne Dair İki Büyük Hata", *Türk Yurdu*, S. 378 (Şubat 2019), s. 59.

Etnik Milliyetçilik: (Yusuf Akçura, Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun)

Etnik milliyetçilik, kısaca ana damarını Türkçü-Turancı akımda bulan, Türklüğü kültürel etnisite temelinde tanımlayan, popülist karakteri yüksek bir ideoloji olarak tanımlanabilir¹³. Türk milliyetçiliği içinde erken zamanlarda ortaya çıkmış ve imparatorluğun kurtuluş çareleri arasında görülmüş versiyonlarından biri de Yusuf Akçura'nın teorik çerçevesini oluşturduğu etnik/ırk nosyonuna dayalı bir milliyetçiliktir. 1904 yılında yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı manifesto niteliğinde eserinde, yüzyıl başlarında tedavülde olan Osmanlıcılık ve İslamcılığın devletin bekası açısından gerekli şartları sağlayamaması dolayısıyla bu anlamda geçerli bir seçenek olamayacağını ileri sürmüştür.

“Osmanlı ülkesinde garbtan feyz alarak terakki etmek arzusu uyanalı üç siyasi tasavvur takip edildi. Osmanlı milleti vücuda getirmek, İslam milletlerini Osmanlıya bağlamak, ırka dayalı siyasi bir Türk milleti teşkil etmek. İrk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek pek yenidir. Fakat memleketin dahilinde ve haricinde bu siyasete büsbütün karşı bir çevre oluştuğu için Osmanlı milleti meydana getirmeye uğraşmak beyhude bir yorgunluktur.”¹⁴

Osmanlı kimliği altında birleştirilmesi planlanan unsurların sayısal çoğunluğu altında ezilen Türklüğün, ayakta duramayıp Müslümanlığın genel kapsamı içine hapsolacağını sezinleyen Akçura, ülkenin bir ulus-devlete doğru hızla sürüklendiğini çözümlemiş kuramcılar arasındaydı.¹⁵ Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'te ele aldığı sorunlardan biri, Türk milliyetçiliği ile İslamiyet arasındaki ilişki idi. “İslamiyet Türk milliyetçiliğini kabullenmekle kalmamalı, onun hizmetine girmeliydi” diyen Akçura, İslamiyet ile Türk milliyetçiliğinin uzlaştırılması gerektiğini ve bunun özgün örneğinin Tatar modernleştirme hareketinde görüldüğünü belirtmiştir. Akçura'ya göre, İslam birliği siyasetinde fayda vardır. Ancak bunun tatbikinde de büyük zorluklar vardır. Yine bu politikanın farklı dinler arasında nifak ve düşmanlığı arttıracığını ileri süren Akçura bu yüzden etnik temelli Türk birliği siyasetini önermektedir. Bu yöndeki siyasetin faydaları konusunda ise; Türkler hem dini hem de ırki bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek

¹³ Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C.4, İstanbul 2002, s. 20. Sunuş yazısı.

¹⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1987, s. 31.

¹⁵ A. Baran Dural, “Gökalp-Akçura Dikotomisi (Zıtlığı) Üzerinden Türk Düşünce Tarihinde ‘Karıştır-Barıştıracı’ Zihniyetin İflası”, *Türk Yurdu*, S.378 (Şubat 2019), s.52.

ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş olan sair müslim unsurların daha ziyade Türklüğü benimseyeceği ve henüz hiç benimsememiş unsurların da Türkleşebileceğini ileri sürmüştür.¹⁶

Bu şekildeki görüşleriyle II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp ile birlikte Turancılığa ilham veren Akçura, daha sonraki dönemde fikirlerini revize etmiş 1919 sonrasında demokratik Türkçülüğe geçerek emperyalist Türkçülükten uzaklaştığını belirtmiştir. Türkçülük konusunda Akçura'nın asıl düşüncelerini teşkil eden Üç Tarz-ı *Siyaset*'teki vurgusu, ulus-devletin milliyetçilik konusunda 1930'lardan itibaren izlemeye başlayacağı etno-seküler nitelikteki uluslaştırma politikalarında da izleri görülecektir. Genel olarak Akçura'nın Türk milliyetçiliği değerlendirildiğinde onun, fikirleriyle milliyetçiliğin bir teorisyeni olmaktan çok stratejisini çizen kişi olduğu görülür.¹⁷ Milliyetçilikteki Akçura etkisi yine II. Dünya Savaşı dönemindeki Türk milliyetçiliği üzerinde fazlasıyla hissedilmiştir.

Türk milliyetçiliğinde etnik milliyetçiliğin bir başka temsilcisi de Hüseyin Nihal Atsız'dır. Ancak Atsız'ın milliyetçiliği kabaca bu kategoride görünmekle beraber Akçura'nın anlayışından oldukça farklılık gösterir. Atsız'ın milliyetçiliğindeki etnik vurgu mutlak kan bağına mutlak bir saflık olarak almayı, "Türklük şuurunda olmayı" yeterli görmek şeklindedir. Atsız, bu meyanda anası Türk olmayan Osmanlı padişahları ile babası Arnavut olan Mehmet Akif'i Türklük kadrosunun dışında tutmamıştır. Ayrıca kan bağına tahlilin olanaksız olduğunu reddetmez. Sosyal Darwinist görüşe yakın duran Atsız, milliyetçiliği milletler arasında güçlü olanın kazanacağı doğal bir savaş tasavvuruna dayandırır. Bu çerçevede Atsız milliyetçilikle ilgili olarak; "Yurtta barış, cihanda barış" yahut "kimsemin bir karış toprağında gözümüz yoktur" gibi söylemleri, sefilane bir siyasi umde ile milletin manevi enerjisini bilerek veya bilmeyerek söndürmek şeklinde ele almıştır.¹⁸

Diğer taraftan Nihal Atsız'ın milliyetçilik anlayışı sosyolojik yönden analiz edildiğinde ise geleneksel ya da çevre milliyetçiliği olarak değerlendirilebilir. Şerif Mardin'in *Ülkü* dergisi üzerinde yaptığı incelemeye göre sanayileşme ve maddi kalkınma odaklı modern milliyetçiliğin yanında bir de manevi geleneksel değerlere önem veren geleneksel/çevre milliyetçiliği vardır. Bu anlayış çerçevesinde Atsız'ın milliyetçiliği geleneksel milliyetçilik kapsamına girdiği görülmektedir. Atsız'ın

¹⁶ A.g.e., s. 33.

¹⁷ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935*, Ankara, 1986, s.114.

¹⁸ Güven Bakırcer, "Nihal Atsız", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4 İstanbul, 2002, s. 254.

bütün yazılarında vatandaşlığa değil soya önem vermesi ve milleti birincil aidiyet gurubu olarak tanımlaması ise temel milliyetçilik ayrımı olan siyasi ve kültürel milliyetçilik ayrımında grupsal aidiyet dinamiklerini öne çıkaran kültür milliyetçiliği bağlamında değerlendirilebilir. Onun ırk ya da soydan kastettiği bir aidiyet grubu ve birincil-geleneksel-kapalı cemaat topluluğu olarak tanımladığı millet, aynı “uruktan” (tohumdan) gelen aile ya da akraba gurubu benzeridir. Böylesi bir millet algısı Anadolu köylüsünün sözcülüğünü yapan Atsız’ın görüşleriyle uygun görünmektedir.¹⁹ Bu bağlamda Atsız’ın milliyetçilik anlayışı Gökalp’in haristik değerlere yaslanan millet tasavvuruna yakındır. Buradan kültürel yabancılaşmaya açılan yabancıya kapalılık vurgusu Atsız’ın “ırkçılığına” temel oluşturduğu sonucuna ulaşılabilir.

Son tahlilde Kemalist devrimin milliyetçilik aşıladığı ve sonradan reddettiği kendi evladına üvey evlat muamelesi yaptığı Atsız, kendi hayati tecrübeleri ile Türk milletinin tarihsel tecrübeleri ve ulus devletin üvey evlat muamelesi yaptığı Anadolu Türk köylüsü arasında bağ kurarak taşra-Anadolu etrafında rejimin ve resmi ideolojinin, resmi siyasal söylemin pratik alandaki çelişkilerini ifşa etmiş ve ömrü boyunca kendi vatanında gurbette olmasının ve “vatan haini” olarak ilan edilmesinin trajedisini yaşamıştır.²⁰ Temel fikriyatı itibarıyla Atsız, Türk geçmişine dayanarak yarınki Türk geleceğini tasarımlayan muhafazakâr bir ütopyisttir. Onun milliyetçiliği bir taraftan Akçura’nın etnikçiliğiyle sentezlenirken, diğer taraftan Gökalp’in hars temeline dayalı Anadolu kültür değerlerinin kesişme noktasında yer alır.

Sanat, Fikir, Kültür Milliyetçiliği: (Ahmet Hamdi Tanpınar, Fuat Köprülü, Mehmet Kaplan)

Türk milliyetçiliğinin kapsayıcılık yönünden en geniş versiyonlarından biri de; sanat, fikir ve kültür parametrelerini milliyetçiliğin temel esasları olarak alan görüştür. Ahmet Hamdi Tanpınar ve halefi Mehmet Kaplan’ın öncülük ettiği bu ekol göre milleti oluşturan asıl unsur kültürdür. Medeniyet bakiyesi olan ve imparatorluk geçmişinin imbiğinden süzülerek gelen kültür, çağdaş Türk toplumunun temelini oluşturmaktadır. Tanpınar hemen bütün eserlerinde bu perspektifi ön plana çıkarmıştır. Milli kimliğin özünü oluşturan milli kültürün kalıcılığının güvencesi olarak fertleri, nesilleri, cemiyeti ve onun tarihi varlığı olan milliyet unsurunu görmektedir. Çünkü ona göre tarihsel yok oluş tehlikesine, fırtına karşısındaki bir yaprak gibi değil, ancak

¹⁹ Akpolat, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁰ *A.g.e.*, s. 39.

kökünü toprağın derinliklerine salmış bir çınar karşı koyabilir.²¹ Bu anlamda mimari, musiki ve diğer sanat dalları milli hayatın korucusudurlar. Türk modernleşmesinin geçirdiği evrelerin bütünü tarih-sel süreklilik ilişkisi içinde ele alan Tanpınar'da bu düşünce, siyasetten daha çok kültürel boyutuyla öne çıkar. Bunu "Paris Günlerinde" adlı denemesinde Namık Kemal'e olan siteminden görebilmekteyiz. "Ah Namık Kemal, ne olurdu bize her şeyden evvel bir "seviye" meselesi olan hürriyet kelimesi yerine aşığı olduğun medeniyetin "birikim" olduğunu, ilerlemenin "mevcudu muhafaza etmek" gibi bir esas şartı bulunduğunu öğretseydin"²² şeklinde sözleriyle ifade etmiştir. Görüldüğü Tanpınar'da milli kültür, milli kavrayışın ana zemini. Bir başka eseri olan *Beş Şehir*'in de ana teması yine sürekliliği öne çıkarmaktadır. Bu eserinde bütün birikimini devreye sokarak kendi şehirlerini adeta yeniden kurmaktadır. "Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz."²³

Tanpınar'daki milliyetçiliğinin temelini oluşturan kültür, tarihsel sürekliliğin (berdevam) güvencesidir. Bu bakımdan Tanpınar'ın milliyetçiliği, kültürel sürekliliğe dayanan, maziye içkin, Besim Dellaloğlu'nun, Hegel'in kavramıyla açıkladığı "*Aufhebung*" (içererek aşmak) şeklinde özetlenebilir.²⁴

Bu ekolün bir başka temsilcisi olan Mehmet Kaplan'ın "yeni milliyetçilik" adını verdiği görüşün temelinde ise; Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında şekillenen ve İslam öncesi Türklüğü öne çıkaran milliyetçilik anlayışının özüne dokunmadan onu Osmanlı-İslam geçmişiyle bağdaştırma çabası yatar. Türklüğün İslamiyet'e inkâr edilmez katkıları olduğunu kabul eden Kaplan, "ancak İslam dini olmasaydı sadece şamanlık ve göçebe adetine göre yaşayan Türkler de bu kadar yüksek, sağlam ve ince medeniyet kuramazdı" demiştir. Bu açıdan Kaplan, bin yıllık bir Türk-İslam medeniyetinin mahsulü olan Osmanlıyı tanımadan Türk kimliğinin anlaşılamayacağını iddia etmiştir.²⁵ Kaplan'a göre yeni milliyetçilik coğrafi, tarihi ve içtimai bir varlık olan milleti yok sayan ve onun yerine soyut bir insan kavramını öne çıkaran "insaniyetçilik" akımından farklıdır. Millet tarihi bir oluşturma ve hakiki varlıktır. Yeni milliyetçilik kavmi milliyetçiliğe karşıdır. Türk geleneğinde ırkçı-

²¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, İstanbul, 2000, s. 11.

²² *A.g.e.*, s. 198-199.

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, 2004, s. 8.

²⁴ Besim F. Dellaloğlu, *Ahmet Hamdi Tanpınar Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*, İstanbul, 2012, s. 150.

²⁵ Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, İstanbul, 1998, s. 266.

lık yoktur. Kaplan'a göre "bir millettten olmak tabii bir hadise iken milliyetçi olmak şuur ve irade meselesidir. Bu milliyetçiliğin dikkate değer bir diğer özelliği hürriyet, demokrasi ve ferdiyetçilik gibi temalara vurgu yapmasıdır. Bu yönüyle yeni milliyetçiliğin Atatürk veya resmi milliyetçilikten en önemli farklılığı, Türklük tanımındaki Osmanlı ve İslam'a yapılan vurguda ortaya çıkar.²⁶

Bu ekol içerisinde değerlendirebileceğimiz bir başka isim de Fuat Köprülü'dür. Köprülü, bu konuyla ilgili olarak yazdığı makalesinde, milli hayatı ve milli edebiyatı kendi tarihselliği içinde ikmal etmiş İngiltere ve Fransa örneklerinden hareketle Türk kültürü içinden kapsayıcı bir milliyetçilik tasavvurunun imkânlarını ortaya koymaya çalışmıştır. İngiltere örneğini ele almasında çok büyük ve tam bir edebiyata malik bir toplum olmasını örnek veren Köprülü, Fransız edebiyatının da milli hayatın bir tezahürü olduğunu belirtmiştir. Fransız edebiyatının Fransız milli kimliğindeki etkisiyle ilgili olarak; onun zengin ve uzun tekemmülünde siyasi ve içtimai vakalar kadar tesiri devam eden fikri ve hissi hareketleri kaydetmiş, hatta fazla olarak, fiiliyat alemine çıkamayan elem ve hayallerden mürekkep gizli, dahili hayatı göstermiştir. Bu yüzden milli kimliğin en önemli yapı taşlarından olan edebiyat tarihine hevesli her Türk genci, henüz inşa malzemesinden hiçbirini hazır bulunmayan büyük milli ve abide için, izah edilen usuller dairesinde hiç olmazsa birer taş getirmeye çalışmalıdır. Çünkü vücuda gelecek bu muhteşem abide, büyük ve şerefli Türk milletinin asırlar boyunca muhtelif muhitlerde geçirmiş olduğu fikri ve hissi safhalarda kendini gösteren Türk milli dehasının vahdetini göstererek, istikbaldeki nesilleri aynı vahdet gayesine sevk edeceğini ifade etmiştir. Edebiyat tarihi dolayısıyla Türk kültür tarihi çalışacak olan nesiller için bunun asil ve mukaddes bir hedef olduğunu belirtmiştir.²⁷

Her üç aydında da milliyetçiliğin ortak paydası, kültür temelinde ele alınması ve buradan işlenerek zenginleştirilmesi vurgusudur. Edebiyat, bu anlamdaki kültürün keşfinin ve değerlendirilmesinin en münbit sahasıdır. Dolayısıyla milli kültür, milli kimlik ve milliyetçilik bu zemine yaslanmalıdır.

İlim Milliyetçiliği: (Mümtaz Turhan, Erol Güngör)

Türkiye'de milliyetçilik düşüncesini bilimsel temelde ele alarak inceleyen ve bu yönde bir milliyetçiliğin gelişimine katkıda bulunan

²⁶ Tanel Demirel, "Mehmet Kaplan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4 İstanbul, 2002, s. 780-785.

²⁷ Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1986, s.47.

aydınlardan biri de Mümtaz Turhan'dır. Modernleşme konusunda garplılaşmayı bir zorunluluk olarak gören Turhan, bunun için kültür değişmelerindeki zorunluluğun da altını çizer. Bu konuda eğitimin en güçlü enstürman olduğunu belirten Turhan, kitle eğitimi konusunda çekincelerini dile getirmiştir. Herkese eşit eğitim veren, eblehle dâhiyi bir tutan maarif sistemi yıkılarak adaletin egemen olduğu bir sistemin oluşturulmasını yanadır. İlkokulda başlayan her yüz çocuktan yirmisini üniversiteye, diğerlerini mesleki ve teknik eğitime yönlendiren bir sistemi savunur. Böylece fitri imkânları en iyi şekilde değerlendiren fertlerin meslekli olduğu, akademik eğitim alması gerekenlerin harcanmadığı meritokratik bir düzende ferdin şahsiyete, cemiyetin ulusa dönüşeceği bir modeli benimsemiştir.²⁸

Turhan'ın sosyal psikoloji birikiminden kaynaklanan bu yöndeki çözümlenmeleri, okuma yazma seferberliği ile aydınlanmanın geliverceğini zanneden bürokratik zihniyetin engellerini aşamamıştır.²⁹ Turhan, eğitim konusunda bu şekilde düşünmekle beraber, toplumsal olgunluk, siyaset ve demokrasi konusunda popülist milliyetçiliğe işlevsel bakmıştır.

“Demokrasinin tahsilden ziyade bir terbiye ve tecrübe işi olduğu unutulur halk okuma yazma bilmez, halk cahildir, hürriyetin manasını anlamaz, birbirimize düşeriz, memleket elden gider teraneleriyle bu rejimin memlekete girmesini geciktirmek için elimizden geleni yaptık. Halbuki bugün hasis menfaat ve küçük politika oyunlarına kendilerini kapıran münevverlere o cahil halk rehberlik etmektedir. Eğer inkılaptan gaye garplılaşmak ise en büyük nimet hürriyettir.”³⁰

İlim milliyetçiliği içinde ele alınması gereken aydınlardan biri de Erol Güngör'dür. Erol Güngör, her ne kadar sosyolojik milliyetçilik içinde mütalaa edilmişse de Türk milliyetçiliğini analitik bir incelemeye tabi tutarak rasyonel bir zemine oturtan aydın olarak dikkati çeker. Güngör, Türk milliyetçiliğine getirdiği demokratik bakış açısı ve milliyetçilik-demokrasi ilişkisindeki paradoksal tarafların çözümüne dair yorumları, onu bu açıdan, hocası Mümtaz Turhan dahil farklı bir konuma çeker. Erol Güngör'e göre milliyetçilik, bir doktrin ya da dogmatik bir sistem değildir. Milliyetçiliğin fikir planında yek pare

²⁸ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, İstanbul 1980, s. 109; Mümtaz Turhan, *Maarifimizin Ana Davaları*, İstanbul, 1980, s. 248-253.

²⁹ Ersal, *a.g.e.*, s. 367.

³⁰ *A.g.e.*, s. 357.

bir bütün teşkil etmesi onu yeni problemler karşısında sahip olması gereken esneklikten mahrum edebilir. Daha fenası, dogmatik bir sistem içinde ortaya çıkan ayrılıklar esnek ve hürriyetçi bir sistemde görülen ihtilaflardan çok daha şiddetli çatışmalara ve böylece birleşme uğrunda kesin bölünmelere yol açabilir...Bir sistemin unsurlarını ne kadar sıkı sıkıya, birbirinden ayrılmaz bir bütün halinde birleştirirseniz, parçalardan birinin aksaması sisteminin bütünü tehdit edecektir. Bu yüzden tek partili ve tek sistemli rejimler hiçbir zaman “surda bir gedik” açılmasına göz yummaz ve bir taraftaki değişimin, sistemi bütün olarak değiştirmesinden korktukları için hiçbir muhalefete, hiçbir fikir ayrılığına izin vermezler. Şu halde milliyetçiliği bütün teferuatıyla nizamlara bağlanmış yek pare bir sistem haline getirmek onun temel prensiplerine aykırı olacaktır. Milliyetçilik halka dayanan bir hareket olduğu için milli iradeye azami serbestlik tanımak, yani demokratik olmak zorundadır.³¹ Güngör'ün bu değerlendirmeleri onun, tek parti dönemindeki milliyetçiliğin bir geçiş dönemi milliyetçiliği şeklinde algılandığını ortaya koymaktadır.

Bu ekol içinde düşünülebilecek Mustafa Çalık'ın milliyetçilikle ilgili şu görüşleri de ilim milliyetçiliği kapsamında değerlendirilebilir.

“Milliyetçilik, her nevi usulsüz, kaidesiz işe tabiaten müsait ‘ayak takımı’nın başını çektiği lümpen bir sokak hareketi değil, medeni ve yüksek seciyeli insanların söz ve sıfat sahibi olduğu bir millet ve memleket davasıdır.”³²

Çalık'a göre milliyetçiliğin evrensel gerçekliğini oluşturan sacayağı; milli kimlik inşası, milli bekayı temin ve milli menfaatlerin korunmasıdır. Türk milliyetçiliğinin bu evrensel gerçekliğe katkısı, milli iradenin üstünlüğü ile fertlerin hak ve hürriyetleri esasına dayanan çoğulcu demokrasiyi vazgeçilmez telakki etmesidir. Türkiye'deki ‘halka rağmen halkçılık’ ve ‘milleti adam etme’ türünden jakoben, bürokratik elit milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliği arasındaki temel farklardan biri budur.³³ Çalık'ın bu tesbiti, görünüşte birbirine benzetilen, retorikte nüans farklılığına indirgenen resmi milliyetçilikle ilim temelli Türk milliyetçiliği arasındaki derin farkı hissettirmesi bakımından önemlidir.

³¹ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, İstanbul, 1997, s. 140-141.

³² Mustafa Çalık, *Milli Kimlik Milliyetçilik*, Ankara, 2009, s. 55.

³³ A.g.e., s. 65.

Medeniyet Milliyetçiliği: (Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Halide Edip Adıvar)

Türkiye’de milliyetçilik düşüncesi içinde yer alan ekollerden biri ve en kapsayıcı olanı medeniyet milliyetçiliğidir. İmparatorluğun kaybedilmesinin ardından ulus-devlet kurgusu karşısında giderek kristalize olan milliyetçilik bir süre sonra yeniden toparlanma dönemine girmiştir. Ancak bu durum, daha önceki Osmanlıcılıktan ilham alındığı şekilden farklı olarak realiteye uygun, fakat reel politik olmayan, maziye bütünüyle kucaklarken, hali göz önünde bulunduran ve geleceğe mazinin potansiyel gücünden hareket ederek bakan bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu ekolün öncü ismi hiç kuşkusuz Yahya Kemal Beyatlı’dır. Yahya Kemal’in, Ziya Gökalp’in,

“Harabîsin, harabâtîsin, gözün mazidedir, âfi değîlsin” söylemine karşılık olarak verdiği;

“Ne harabîyim ne harabâtîyim, kökleri mazide bir âtiyim” şeklindeki cevabı bu tür milliyetçiliğin çıkış noktasıdır.

Milleti, tarihi bir oluşum süreci içinde ele alan Yahya Kemal, bu yüzden tarihe bütünüyle sahip çıkılması gerektiğini belirtmiştir.

“Bir milliyetçi kendi milletinin tarihine meftundur. Yaşanmış, maziye karışmış, zaman içinde güzellikler de vardır çirkinlikler de. O çirkinlikler göz önümüze bugün güzel görünebilir mi? Demek ki tarih yekpare görülecek, topyekûn sevilecek yahut da nefret edilecek bir şey değildir. Bilakis tetkik ve muhakeme edilecek bir manzaradır.”³⁴

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre hocası olan Yahya Kemal, bizi mazi-mizle buluşturması dolayısıyla en büyük şairimizdir. Nihad Sami Banarlı ise, Yahya Kemal’in *Kendi Gök Kubbemiz* grubunda, Türk milletinin, Türkiye topraklarında yarattığı; Türk kanıyla İslam imanının birleşmesinden doğan; büyük milliyet ve medeniyetin niteliğini, yüceliğini ve güzelliğinin terennüm ettiren şiirler yazdığını belirtmiştir.³⁵

Milliyetçilik konusunda bütün Avrupa milliyetçiliklerinin felsefe tarihine dahil düşünce sistemlerinin diyalektik tekamülünden değil, umulmadık anlarda bütün tahminleri deviren bir fıskırışla hayati zaruretlerden doğduğunu vurgulayan Peyami Safa, Türk milliyetçiliğinin Fransız, Alman ve İtalyan milliyetçilikleriyle karıştırılmaması

³⁴ Yahya Kemal, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1991, s. 1-2.

³⁵ Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul, 1988, s. VI.

ve Gökâlâp-Durkheim görüşü içine sıkışmaması gerektiğini belirterek dünyanın bütün milliyetçiliklerinin şiddetli bir müdafaa insiyakından doğmakla beraber içinden çıktıkları milli bünyenin talep ettiği hususi bir tekâmülü olduğunun altını çizmiştir. Safa’ya göre bu yüzden “Kemalist milliyetçilik ne Habeş ne Çinli ne Fransız ne Alman ve ne de İtalyan’dır. Osmanlı olmayı bile reddeden Türk milliyetçiliği yüzde yüz Türk’tür ve onu kendi olmaktan men edecek her düşünceye, her harekete karşı milli bir mukavemetle dimdik tutan şey de yalnız budur”³⁶ diyerek resmi milliyetçiliği tahkim etmiştir. Diğer taraftan Peyami Safa, “kendi dehasına ve değerlerine yaslanan Avrupa milliyetçilikleri karşısında kendini Asya ırkının küçülmüş, iğrilmiş ve kurumuş bir dalı sanan Osmanlı çocuğunun Bosna-Hersek, Trablusgarp, Balkan ve Sevr felaketlerinden sonra yarım yamalak uyanmış milli şuurunun dibini kemiren kendini aşağı görme kompleksini parçalamak, ona Avrupa medeniyeti manzumesine girebileceğini bir çırpıda ispat ettikten sonra insanlık tarihi kadar eski tarihinin zaman içindeki büyük taazuva geçişin imkânlarını sezdirerek, ruhuna koskoca ve ebedi Türkiye hakikatinin damgasını basmak... İşte milliyetçi ve medeniyetçi inkılabın en esaslı temellerinden biri” şeklindeki sözleriyle de Türk inkılabıyla ortaya çıkan çağdaş Türk milliyetçiliğinin nihai hedefinin Batı medeniyetine entegrasyon olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede benimsenen yeni tarih görüşünün ve dil inkılabının da milliyet ve medeniyet prensiplerini daha derin bir kökte birleştirmek olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Peyami Safa, geliştirdiği milliyetçilik yorumunda Arnold Toynbee’nin, Batı dışı toplumların modernite olgusu karşısındaki durumlarını açıklayan analogisinde yer verdiği herodluk-zelotluk ikilemini de farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Peyami Safa bu konuda, Toynbee’nin Mehmet Ali Paşa ile Atatürk’ün de içinde gördüğü herodyen tasnifi yetersiz bulmuş ve Atatürk inkılabının herodyen bir çerçeveye yerleştirilemeyeceğini ileri sürmüştür. O, Toynbee’nin farkına varamadığı üçüncü yolu keşfetmiştir. Bu yolu, herodyen ve zelotyen tutumu aşırılıklarından törpüleyerek ılımlılaştıran bir *milliyetçi medeniyetçilikle* sentezlemiştir.³⁸

Görüldüğü gibi medeniyetçi milliyetçiliğin adı geçen temsilcilerinin görüşlerinde derin farklılıklar bulunmaktadır. Yahya Kemal, mazi vurgusuyla yaşanan tarihin bütününden millilik ve medeniyet ara-

³⁶ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, 1996, s. 120-121.

³⁷ A.g.e., s. 127-128.

³⁸ Süleyman Seyfi Öğün, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa’nın Muhafazakâr Yanılgısı”, *Toplum ve Bilim*, S.74 (Güz 1997), s. 130.

yışı içinde görünürken, Peyami Safa ise yaşanan büyük bunalımın ardından salt Batıcı bir anlayışla hareket ederek farklı bir medeniyet perspektifi getirmektedir.

Bu iki görüşün bir anlamda sentezi sayılabilecek bir başka medeniyet milliyetçisi Türk aydını da Halide Edip Adıvar'dır. Halide Edip, 1913'te yazdığı *Yeni Turan* adlı romanında, gerek romanın yazıldığı devir olan imparatorluk dönemi, gerekse sonrasındaki ulus-devlet döneminde ideal olarak makro düzeyde uygulanabilecek bir sosyo-politik, sosyo-kültürel model önerir. Bu romanda *Yeni Turan* hareketinin temsil ettiği Türk milliyetçiliğinin, Avrupa ulusçuluğunun basit bir taklit ve türevi olmadığını vurgular. *Yeni Turan*, müşterek menfaat ve muhabbet kavramlarını ön plana çıkararak tam bir medeniyet milliyetçiliği teklifi sunar. "O medeniyet ki, hudutsuz bir imparatorluk kurarak, bozkırlarda şehirler meydana getirmiştir. Evvelce ırk tetkiklerinde bir konu olan Türk kelimesinden, Fransız, İngiliz, Alman kelimeleri kuvvetinde içtimai ve siyasi bir varlık çıkararak, Türk medeniyetini, irfanını ve ruhunu kabul eden her müslümana ben Osmanlı Türküyüm demek selahiyetini kazandırmıştır" şeklindeki ifadeler akli ve kalbi bir medeniyet tasavvurunun işaretleri olarak değerlendirilmiştir.³⁹

Mistik/Anadolu Milliyetçiliği: (Nurettin Topçu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Remzi Oğuz Arık)

Mistik milliyetçilik, Türkiye'de bu düşünce içinde özgünlük karakteri bakımından güçlü olan milliyetçilik anlayışlarından biridir. Mistik milliyetçilik esas itibarıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişle birlikte milliyetçiliğin yeniden şekillenen versiyonları içinde vatan kavramını ve vurgusunu öne çıkararak Anadolu coğrafyasını bu anlamda konumlandıran ve coğrafyada yaşayan tüm insanları bir ve bütün sayan bir milliyetçiliktir. Kaynağını dönemin diğer milliyetçilik anlayışlarından biri olan Ziya Gökalp'ten almıştır. Anadolular o günün şartlarında daha realist ve Gökalp'e daha yakın bir tezi benimsemişlerdir. Onlara göre Oğuz Türkleri Anadolu'ya yerleştikten sonra orayı kendilerine vatan edinmişler ve şimdiki topraklarımız üzerinde bir Müslüman-Türk devleti meydana getirmişlerdir. Anadolulara göre Türkiye dışında ve anayurtta elbette bir Türk dünyası bulunmakta ve bizimle onlar arasında bir akrabalık vardır. Ancak buradaki Türklerin bin yıllık hayatı boyunca kendilerine mahsus bir "milli hafızası" oluşmuştur. Bu bakımdan Türk milleti denilince esas itibarıyla bugünkü topraklarımızda yaşayan insanlar akla gelmelidir.

³⁹ Mustafa Özel, *Roman Diliyle Siyaset*, İstanbul, 2018, s. 103.

Böylece Anadoluocular ırk esasına dayanan bir millet anlayışını tamamen reddettikleri gibi Turancılığı da hedef olarak görmemişleridir.⁴⁰ Baltacıoğlu ve onun gibi düşünenlere göre milliyetçilik her şeyden önce bir gelenek birliğidir. Milliyet gelenek birliği; millet ise, aralarında gelenek birliği olan bireylerin meydana getirdiği tinsel birliklerdir.⁴¹ Baltacıoğlu milliyetçiliğini şu şekilde tarif etmiştir:

“Bir millet gerçek varlığını tanımaz ve övünmek için yabancı varlıkları ileri sürerse o milletin maşeri akli hastalıklıdır. Yalanla övünmek milletler için maşeri bir delilik halidir. Türk milletinin gerçek olarak çok eski bir geçmişi, bugünü, yaratıcı, mutlu olan bir yarını vardır. Bunları görmemek için kör, bunlara inanmamak için gönülsüz olmalıdır. Millet ruhu akıl ve mantık zoruyla yapılmaz. Bu ruh milletin sırlı benliğinden doğar. Milliyetçi, bir yalancı değil, bu sırlı benliği duyup yaşayan insandır.”⁴²

Bu dönemde Türkçüler (Rıza Nur ve çevresi) Tek Parti iktidarına karşı radikal bir muhalefet yaptıkları halde Anadoluocular ise (Baltacıoğlu vd.) sistem içinde görev alarak orada milliyetçiliğin en önemli hedeflerinden biri olan demokrasiyi yerleştirmek istikametinde büyük çaba göstermişlerdir. Bu bakımdan Anadoluocu milliyetçiliğin tek parti yönetiminden demokrasiye geçişte büyük kolaylık sağladıkları ileri sürülebilir.

Mistik ya da Anadoluocu milliyetçiliğin en önemli temsilcilerinden biri de Nurettin Topçu'dur. Cumhuriyetle birlikte milliyetçiliğin, sekülerist-modernist politikaların ekseninde resmi düzeyde yorumlanması durumunda bürokrasiye yönelen muhalefet içinde köktenci İslamcı muhalefetin yanı sıra, din ile örtüşmüş olarak alternatif milliyetçi bir yaklaşımın da doğması söz konusu olmuştur. İşte Anadoluocu milliyetçi akım içinde Nurettin Topçu tam da böylesi bir muhalefetin örneğini teşkil eder. Bu açıdan Anadoluocular ile Kemalistler arasında milliyetçiliği coğrafi bir gerçekliğe oturtma dışında hiçbir ortak yan

⁴⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. 136.

⁴¹ Baltacıoğlu bu konuda ayrıca; “Eğer milliyet gerçeğinin bir ‘gelenek birliği’ olduğunu anlamamış olsaydım, ne Alevilik gerçeğini kavramış olacaktım, ne de Doğu’da Kürtçe konuşanların, Hatay’da Arapça konuşanların, Karaimlerin, Gagavuzların Türk olduklarını anlamayacaktım” ifadelerini kullanmıştır. Ömer Obuz, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2015, (Basılmamış doktora tezi), s.93. Baltacıoğlu bu sözleriyle Atatürk/resmi milliyetçiliğine yakın bir duruş sergilerken, “Bence Türklüğün ululuğu geçmişinin karanlıklarında aranmamalı, aydınlıklarında, sosyal kurumlarında aranmalıdır. Biz Türkler Allah değiliz, insanız. İnsan olarak meydana getirdiğimiz kültür ve medeniyet değerlerini tanıyalım” şeklindeki sözleriyle ise geleneksel milliyetçilik anlayışını vurgulamıştır.

⁴² İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türke Doğru*, Ankara, 1994, s. 39.

yoktur. 1920'lerin başında ortak bir platformda bir araya gelmelerine rağmen Kemalizm ve Anadolu milliyetçilik zaman içinde çatışan iki ayrı akıma dönüşmüştür. İlki modernist bir radikalizme evrilirken, ikincisi kültür temelli bir gelenekçiliğe ve muhafazakârlığa evrilmiştir. Her ikisinde de kırsal dönüştürme vizyonu görülürken amaçlar çok farklıydı. Anadolu akım, kırsal hayatın ülküleştirmesi, modernizm adına kentlerde olup bitenlere karşı kırsal hayatın korunması esasına dayanmaktaydı. Bu açıdan kırsal mekân, pozitivizmin karşısında Anadolu'nun kadim kolektif ruhunun direndiği mekân işlevi görmüştür. Kemalist modernleşme ile Anadolu muhafazakârlık/milliyetçilik arasındaki mücadelede temel eksen kır-kent ekseni olmuştur. Buradan hareketle Anadolu milliyetçiliğinin popülist açılımlar taşıyan bir anti-modernist muhalefetin odaklaştığı bir çevre olduğu ileri sürülebilir. Bu tarz bir muhalefetin ve milliyetçiliğin önde gelen isimlerinden biri de Nurettin Topçu olmuştur.⁴³

Bir aydın olarak gündelik siyasetin ayrıksı bir konumunda yer alan Topçu, iktisadi bir olgu olarak görmediği milliyetçiliği, siyasal hayata sağ ve sol şemanın dışında görür. Ona göre milliyetçilik kapitalizmin parçaladığı toplumun siyasal arenasına dahil edilemez. Bu açıdan bakıldığında Topçu'nun milliyetçiliğinde temel kaygı Gökalp'teki toplumun kurulmasından önce toplumun korunmasıdır. Topçu'nun düşünceleri genel olarak değerlendirildiğinde, yoğun milliyetçilik söyleminin altında yatan bazen onunla örtüşen, bazen de onun dışına çıkan bir popülizm olduğu görülür. Bu durum da; milli bir toplum olabilmeyen tarihsel nesnel dinamiklerine sahip olmayan toplumlarda olduğu gibi milliyetçiliğin, ideolojik olarak kendisine özdeş kalabilmesinin zorluğuyla açıklanabilir.

Erken Cumhuriyet döneminde Anadolu milliyetçiliğinin, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Sabahattin Eyuboğlu ve Azra Erhat öncülüğünde geliştirilen bir de Kemalist, laik versiyonu olan Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk (Mavi Kemalizm) adı verilen bir türü daha bulunmaktadır, ancak bu ekol konunun kapsamı dışında tutulmuştur.

Atatürk Milliyetçiliği: (Saffet Engin, Falih Rıfkı, Atay, Yavuz Abadan, Turhan Feyzioğlu, Hamza Eroğlu, Özer Ozankaya)

Atatürk milliyetçiliği kısaca devlet ve düzen ideolojisi olarak işleyen, kurucu/kurtarıcı Atatürk mitosuna dayalı, otoriter bir sadakat yükümlülüğüyle ve deyim yerindeyse "ezber tekrarıyla" kendini yeniden

⁴³ Süleyman Seyfi Öğün, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul, 1992, s. 44-47.

üreten, modernist ve bir yandan özgücü ulus-devlet ideolojisi olarak tanımlanabilir.⁴⁴ Bu milliyetçilik, Cumhuriyet'in yeni tarih anlayışıyla şekillenen ve resmi milliyetçilik olarak da bilinen ulus devletin yeni kimlik ihtiyacı çerçevesinde vatandaşlık temelinde geliştirdiği laik karakterli, birleştirici, bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışıdır. Kitabı bir ideoloji olmaktan ziyade Atatürk'ün konuşmalarından ortaya çıkmıştır. 1930'larda Saffet Engin, Tekin Alp, Mediha Muzaffer, Falih Rıfkı, Şükrü Saracoğlu... gibi isimlerin de öncülüğünde gelişen bu milliyetçilik olgunlaştığı dönemde Yavuz Abadan, Turhan Feyzioğlu ve Özer Ozankaya gibi aydınlar tarafından işlenmiştir.

Bunlardan Feyzioğlu'na göre Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı akılcı, çağdaş, medeni ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışçıdır.⁴⁵

Diğer taraftan Kemalist/Atatürk milliyetçiliği her döneminde reel politik bir anlayıştan hareket ederek üç aşamada gerçekleşmiştir.

1. Milli Mücadele dönemi (1919-1923): Milli Mücadele belgelerine yansıyan ve sosyolojik unsurların göz önünde bulundurulduğu dönem.
2. Cumhuriyetçi dönem (1923-1929): Yeni bir milli insan oluşturma politikaları çerçevesinde dinin kamusal alandan tasfiye edildiği laikleşme dönemi. Hukuki ve siyasi bir mahiyet arz eden Cumhuriyetin vatandaşının inşa edilemeye başlandığı bu dönemdeki temel anlayışa göre Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan, Türk kültürüyle yetişmiş ve Cumhuriyet ülkesüne sadık herkes Türk olarak kabul edilmektedir.
3. Etnik tanıma kayış dönemi: "Halkta birlik" (1928-1938). Milli kimliğin inşa sürecinde üçüncü aşamayı oluşturan ve milli topluluğu etniklik ekseninde tanımlayan, ortak köken duygusunu temel alan, soya dayalı motiflerin Cumhuriyetçi tanıma eklenme süreci dönemi.⁴⁶

Milliyetçilik, Cumhuriyet döneminde bir süreliğine farazi bir Türk ırkına dayandırıldı. Kültürün içindeki İslami unsurların temizlenmesi "bilim" olarak adlandırıldı ve yüksek dozda din karşıtlığıyla yüklü bir

⁴⁴ Bora, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁵ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara, 1987, s. 44.

⁴⁶ Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İstanbul, 2001, s. 217-225.

laiklik benimsendi.⁴⁷ Bu suretle etno-seküler bir anlayışa çekildi. Bir başka ifadeyle Kemalist Türk kurgusu, Batılılaşma adına geleneğin biçimlendirdiği fiili Türklükten kimi zaman uzaklaşan ve laikleştiği ölçüde etnik dozu artan bir mahiyet kazanmıştır.⁴⁸

Millet nosyonunda yaşanan bu değişimi Atatürk'ün 1925'te söylediği sözüyle açıklayacak olursak;

“Milletin varlığını devam ettirebilmesi için fertleri arasında düşündüğü ortak bağ asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi bağlantı yerine Türk milliyeti bağıyla fertlerini toplamıştır” şeklinde olmuştur.⁴⁹

Bütün bu değerlendirmeler karşısında Atatürk milliyetçiliğini tarihsel konjonktür ve kuramsal yönden analiz eden Baskın Oran'a göre, milliyetçiliğinin Avrupa'nın ırkçı rejimlerden çok etkilendiği bir dönemde Atatürk milliyetçiliği kesinlikle ırkçı olmamıştır. Bunun göstergelerinden biri; dönemin en sivri yasalarından olan 1934 İskân Kanununda bile, “Türk kültürüne bağlılık” teriminde odaklanılmış olmasıdır. İkinci olarak Atatürk milliyetçiliği yayılcı bir milliyetçilik değildir. Milli Mücadele içinde ve sonrasında amaçlanan sınırların ötesinde bir toprak talebi söz konusu olmamıştır. Oran'a göre Atatürk milliyetçiliği, bağımsızlık içinde batılılaşmanın ve Batı sistemi içinde bağımsız bir ulusal devlet olarak yer almanın felsefesi ve uygulamasıdır. Atatürk milliyetçiliğini ilk önce bu iki temel kavram, bağımsızlık ve batılılaşma kavramları açısından düşünmek ve değerlendirmek gerekir.⁵⁰

Sonuç

Modern bir fenomen olarak dikkati çeken milliyetçilik olgusuna Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'de milliyetçiliğin, Batı örneğinde olduğu gibi kuramsal bir temelden yola çıkmadığı (Gellner, “İcat”; Anderson, “Hayali Cemaatler”), daha çok yaşanan tarihsel travmanın etkisinin kimliklere yansımalarının diyalektik bir sonucu olarak gündeme geldiği görülmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan milliyetçilik fikriyatı içinde oluşan müktesebat, Gellner'in Türkiye'de modern politik fikirlerin kabul edilişindeki yabancı etkisiyle ilgili olarak, “yabancıların

⁴⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, İstanbul, 2017, s. 202.

⁴⁸ Hüseyin Sadoğlu, “Milliyetçilik Çağında “Türk” Kimliği: Algı ve Kurgu”, *Türk Yurdu*, S. 308 (Nisan 2013), s.42.

⁴⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1999, s. 87-88.

⁵⁰ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara, 1988, s. 227-237.

empoze ettiği bir şey olmayıp, tamamen içsel dinamiklerin eseri olan bir gelişme⁵¹ olduğu vurgusundaki gibi sosyo-politik, kültürel iç/dahili sorunlara dayalı çözüm arayışlarından beslenmiştir. Bununla beraber zamanın ruhu türünden sayılabilecek dışsal faktörlerin de zaman içinde bu olgu içinde kendisini hissettirdiğinin belirtilmesi gerekir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20 yüzyıl başları döneminde, İmparatorluğun kaybedildiği geç modernleşme sürecinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin, içinde bulunduğu tarihsel koşulların etkisiyle kristalize olarak çeşitli versiyonları ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliğinin bu türden bir çeşitlilik göstermesi, gecikmiş modernliğin getirdiği sorunların yanı sıra, ulus-devlet projesi içinde milliyetçilik konusunda mevcut potansiyelin optimal şekilde değerlendirilmesiyle ilgili görüşlerin zenginliği dolayısıyladır. Türk milliyetçiliği konusundaki bu yaklaşımlar, metin içinde de vurgulandığı gibi yer yer birbiriyle kesişen, geçirgen/akışkan özellikler taşımaktadır. Gökalp ve Güngör'ün sosyolojik milliyetçiliğinin, Turhan'ın ilim milliyetçiliğiyle kesişen taraflarındaki benzerlik, Topçu'nun popülist milliyetçiliğinin, Yahya Kemal'in medeniyet milliyetçiliği için de söz konusudur. Akçura'nın etnik milliyetçiliğiyle (bazı nitelik farklılıkları dışında), Atsız milliyetçiliği arasında da benzer bir durum söz konusudur. Tanpınar'ın kültür milliyetçiliği geniş tabanlılığı ile dikkati çeker. Perspektif farklılığı dışında Kemalist/Atatürk milliyetçiliği ile medeniyet milliyetçilikleri arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Çağdaş bir Türk milletinin, ülkesiyle ve devletiyle birlikte varlığı ve devamlılık kaygısı, milliyetçilik anlayışlarının hepsinde var olan en önemli ortak paydadır.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf, 1987, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akpolat, Yıldız, 2008, *Türkiye'de Milliyetçiliğin Sosyolojisi*, Fenomen Yayınları, Erzurum.
- Bakırezer, Güven, 2002, "Nihal Atsız", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, 1994, *Türke Doğru*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Beyatlı, Yahya Kemal, 1988, *Kendi Gök Kubbemiz*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul. Beyatlı, Yahya Kemal, 1991, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl, 2002, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul.

⁵¹ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, İstanbul, 2016, s.114.

- Çalık, Mustafa, 2009, *Milli Kimlik Milliyet Milliyetçilik*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Dellaoğlu, Besim F., 2012, *Ahmet Hamdi Tanpınar Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*, Kadim Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Tanel, 2002, "Mehmet Kaplan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dural, A. Baran, 2019, "Gökalp-Akçura Dikotomisi (Zıtlığı) Üzerinden Türk Düşünce Tarihinde 'Karıştır-Barıştırıcı' Zihniyetin İflası", *Türk Yurdu*, S.378 (Şubat 2019), Korza Yayıncılık, Ankara.
- Ersal, Aytekin, 2012, *Türkiye'de Ulus Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Ersal Aytekin, "Türk Milli Kimliği'ne Dair İki Büyük Hata", *Türk Yurdu*, S. 378 (Şubat 2019), Korza Yayıncılık, Ankara.
- Feyzioğlu Turhan, 1987, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gellner, Ernest, 2016, *Milliyetçiliğe Bakmak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, François, 1986, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura 1876-1935*, Yurt Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Ziya, 1977, *Makaleler*, C. III, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Ziya, 2002, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Güngör, Erol, 1997, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü, 2013, "Vatanseverlik Milliyetçilik midir?", *Sabah*, 10 Mart 2013.
- İnan Ayşe Afet, 2000, (Der:) *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara.
- İzzet, Mehmet, 1981, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet, 1998, *Büyük Türkiye Rüyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal H., 2017, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, Utkan, 1999, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara.
- Köprülü, Fuat, 1986, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Obuz, Ömer, 2015, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), Eskişehir.
- Oran, Baskın, 1988, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Yayınevi, Ankara.

- Öğün, Süleyman Seyfi, 1992, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh Yayınevi, İstanbul.
- Öğün, Süleyman Seyfi, 1997, "Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakâr Yanılgısı", *Toplum ve Bilim*, S.74, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özel, Mustafa, 2018, *Roman Diliyle Siyaset*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Sadoğlu, Hüseyin, 2013, "Milliyetçilik Çağında "Türk" Kimliği: Algı ve Kurgu", *Türk Yurdu*, S. 308 (Nisan 2013), Koza Yayıncılık, Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, 2000, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınevi, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, 2004, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınevi, İstanbul.
- Safa, Peyami, 1996, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Turhan, Mümtaz, 1980, *Garplulaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz, *Maarifimizin Ana Davaları*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Yıldız, Ahmet, 2001, "Kemalist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Murat, 2002, "Erol Güngör", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul.